

“HAFT GULSHAN” DOSTONINING NUSXALARARO MUNDARIJASI

A'zamova Shodiya Burxonovna

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU

tayanch doktoranti

E-mail: shodiyazamova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qo`qon adabiy muhiti vakili Nodir qalamiga mansub “Haft gulshan” dostonining nusxalari e`lon qilindi. Shu bilan birga, asar qismlarining dostonning boshqa nusxalarida qaysi sahifasida joylashganini bir jadvalda ko`rish mumkin bo`lgan mundarija taqdim qilindi. Bu ilmiy izlanuvchilar va kitobxonlar uchun ham qulaylik yaratadi. Nusxalararo ba`zi farqlar ko`rsatildi.

Kalit soʻzlar: doston, nusxa, tabdil, toshbosma, qo`lyozma, mundarija, duo.

Аннотация: В этой статье были опубликованы копии эпоса «Хафт гульшан» («Семь цветников») Нодира, представителя кокандской литературной среды. В то же время было представлено содержание, которое можно увидеть в одной таблице, на какой странице частей произведения расположены в других версиях эпоса. Это также создаст удобства для научных исследователей и читателей. Были указаны некоторые различия между копиями.

Ключевые слова: Ключевые слова: эпос, копия, адаптация, литография, рукопись, оглавление, молитва.

Annotation: In this article, copies of the epic "Haft gulshan" by Nodir, a representative of the Kokand literary environment, were published. At the same time, the contents of the parts of the work were presented, which can be seen in

one table on which page they are located in other copies of the dastan. This will also create convenience for researchers and readers. Some differences between copies were indicated.

Keywords: epic, copy, adaptation, lithograph, manuscript, table of contents, prayer.

Uzoq va buyuk o`tmishga ega adabiyotimiz zaminida badiiylilikning o`ziga xos namunalari bunyod bo`lgan. Nodirning “Haft gulshan” dostoni ham voqealar rang-barangligi, tilining soddaligi, betakror tashbehlar va ohangdorlik jihatidan qiymatli asarlardan sanaladi.

Bugungi kunda asarning 5 qo`lyozma, 1 toshbosma va 1 nashr nusxasi bizga ma`lum bo`lib, ular quyidagilardan iboratdir:

1. **A nusxa:** Abu Rayhon Beruniy nomidagi O`z FA ShI asosiy qo`lyozmalar fondida № 1801 inventar raqam bilan saqlanuvchi, nisbatan mukammal deb qaralgan, 112 sahifadan iborat qo`lyozma.
2. **B nusxa:** Xuddi shu fondda № 11873 inventar raqami bilan saqlanuvchi, birinchi sahifasi yo`qolgan, A nusxadan farqli ravishda, muallifning o`zi haqida yozgan ma`lumotlari hamda kitob oxirida qo`shimcha bir hikoyati bor qo`lyozma. Shu bilan birga, kitob boshlarida katta matn qismi tashlab ketilgan. Ushbu xattotlik namunasi hijriy 1265, milodiy 1848-1849-yillarda Mulla Abdukarimjon tomonidan ko`chirilgan. Mazkur nusxa 103 sahifadan iboratdir.
3. **C nusxa:** yuqorida nomi zikr etilgan fond xazinasida № 10114-II inventar raqamli qo`lyozma, B nusxada aytilgan katta hajmli matn talofoti bunda ham bor, faqat 6-gunshangacha yozilgan. Ushbu nusxa

diniy xarakterli asar bilan bir muqova ostida saqlanadi.¹ Ya'ni kitobda "Haft gulshan"dan oldin ham, undan keyin ham badiiy asar mavjud bo'lib, doston 65a sahifadan 127 a sahifagacha ifodalangan. Jami 63 sahifadan, 4982 qatordan tashkil topgan.

4. **I nusxa:** Turkiyaning Istanbul shahri Yapı Kredi tadqiqot kutubxonasining Nodir va qo'lyozma asarlar bo'limida № 045492 inventar raqamida, 0240 tartib ketma-ketligida "Gülşennâme" nomi bilan saqlanuvchi qo'lyozma. Ushbu nusxa 102 sahifadan iboratdir.
5. **K nusxa:** Qo'qon adabiyot muzeyida № 88 inventar raqami bilan saqlanuvchi nusxa. "Haft gulshan"ning bu nusxasi qo'limizda bo'lmagani uchun u haqida T.G'afurjonovanning keltirgan ta'rifini berishni joiz deb topdik. Unga ko'ra, Qo'qonda saqlanuvchi mazkur nusxa eng qadimiy nusxalardan biri sifatida qaraladi. Kitobning sahifalari to'liq holicha saqlanmagan. Ushbu kitob 103 sahifadan iborat bo'lib, 5071 misradan tashkil topgan. Yozma yodgorlik XIX asrning birinchi yarmiga oid deb tahmin qilinadi.²
6. **T nusxa:** Toshkentda 1910-yilda toshbosma usulida chop etilgan va hozirda Qo'qon davlat adabiyot muzeyida № 657 inventar raqami bilan saqlanadi, 167 betdan iborat. Asarning yozilgan sanasi yashirilgan ta'rix, Nodir ijodini o'rgangan olimlar, xususan, A.Qayumov tomonidan aynan shu nusxadan olib izohlangan.³
7. **TN nusxa:** 1961-yilda Toshkentda filologiya fanlari nomzodi Tamila G'ofurjonova tomonidan A nusxa asosida tabdil qilinib, nashr ettirilgan,

¹ Гафурджанова Т. Надыр и его поэма «Хафт гулшан» ("Семь цветников"). Автореферат. – Ташкент: Наука, 1965. ст. 5.

² Ko'rsatilgan manba

³ Қайумов А. Асарлар. Қўқон адабий муҳити. 7-жилд, 1-китоб. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010 йил. 159-226 бетлар.

asar so`ngida lug`at qismi ham ilova qilingan nusxa. Kitob jami 214 betdan tashkil topgan.

Yuqorida sanalganlardan B va I nusxalar bugungacha o`zbek adabiyotshunosligi va matnshunosligida o`rganilmagan va ilmiy jamoatchilikka e`lon qilinmagan. Barcha nusxalarning tavsifiy jihatlari yuzasidan kengroq ma`lumotlarni keyingi tadqiqotlarda batafsil berishni joiz deb topdik.

Har qanday kitobni qo`limizga olganda, dastlab, uning nomi va tashqi bezaklari, so`ngra mundarijasi e`tiborimizni tortadi. Kitobning ichida nimalardan bahs etishlari, nimalarni yoritishlari insonni qiziqtiradi, tabiiyki.

Qo`lyozma asarlarni raqamsiz, poygir orqali tartiblash an`anasiga chuqur hurmat bildirgan holda, ilmiy tadqiqotlar uchun yengillik yaratishini, bir asarning turli qo`lyozmalari aro o`zaro mutanosiblik yoki ayrimliklarini bir lavhda ko`rish imkoniyatlarini ko`zlab, “Haft gulshan” dostonining qo`limizda mavjud qo`lyozma nusxalari yuzasidan mundarija tuzdik.

Asarning yuqorida tilga olingan qo`lyozmalarining har birida qaysiki qism mavjud bo`lsa, uning jadvaldagi tegishli manziliga sahifa va qator raqami yozildi. Agar nusxada mavjud bo`lmasa, “ – “ ishorasi qo`yildi:

T.r.	Nusxalarning shartli belgi va inventar raqamlari	A (1801)	B (11873)	C (10114)	I (045492)
1	Kotib xatida asar nomi	1a	–	–	–
2	Kotib xatida muallif nomi	1a	–	–	–
3	Basmala	1b	–	65b-1	1b-1

4	Hamdala	1b-2	–; +	65b-2	1b-2
5	Na't	2a-13	1b-2	66a-4	2b-1
6	Chahoryorlar ta'rifi	2b-13	2a-2	66b-1	1b-15
7	Maqsad bayoni, unvon (Maqsud-u shohidi ...)	3a-7	2a-9; –	–	3a-7
8	Qalam vasfi, Amiriy, Nodira va o'g'illari ta'rifi	3b-2	–	–	–
9	Kalomullohning ta'rifi bayoni	5a-1	–	–	–
10	Shoirning o'z ahvoli bayoni	–	2a-11	66b-6	3a-13
11	Amiriy g'azallarini jam' qilmoqning bayoni	5b-1	–	–	–
12	Amiriyning tarje'bandi	6a-3	–	–	–
13	Saroyning sifatlari bayoni	7b-2	–	–	–
14	Asarni yozishdan maqsad (Bul vofirul ixlos ...)	8b-1	–	–	–
15	Hikoyat (Mahmud Nosir)	8b-10	3a-6	67a-6	4a-3
16	Hikoyat (Rustoyi va sultoni Bag'dod)	9b-8	3b-5	67b-4	4b-6
17	Duo	10b-1	–; 4a-10	–; 68a-5	–; 5a-9

18	Birinchi gulshan	11a-7	4b-3	68a-9	5a-15
19	Hikoyat (Rumdagi xishtrezining o`g`li)	11b-5	4b-4	68b-4	5b-10
20	Duo	17b-14	–	–	–
21	Ikkinchi gulshan	18a-9	9b-9	73a-6	12a-5
22	Duo	27a-5	–	–	–
23	Uchinchi gulshan	27a-13	19b-5	79a-9	20b-8
24	Duo	33b-13	–	–	–
25	To`rtinchi gulshan	34-7	26b-1	83a-8	26b-10
26	Duo	48a-2	–	–	–
27	Beshinchi gulshan	48a-9	40b-11	92b-3	39b-4
28	Duo	79b-11	–	–	–
29	Oltinchi gulshan ⁴	80a-5	74b-4	114b-3	69b-2
30	Duo	98a-7	–	–	–
31	Yettinchi gulshan	98b-5	88b-3	–	86a-12
32	Duo	–	–	–	–
33	Amir Sayyid Ali Hamadoniyning kitobidan farosat bobi	106b-7	96b-3	–	93b-1

⁴ Ushbu C nusxa 127a-13 da tammat bo`lgan.

34	Hikoyat (Sulaymon oldig`a urushib kelgan ikki xotun)	107a-8	97a-3	–	94a-1
35	Farosat qismlari	107b-6	97b-2	–	94a-12
36	Hikoyat (Shofe`i birla Muhammad)	107b-11	97b-7	–	94b-2
37	Hikoyat (Xoja Abduxoliq G`ijduvoni)	108a-5	98a-2	–	94b-10
38	Farosat qismi (davomi) ⁵	108b-7	98b-3	–	95a-10
39	Hikoyat (No`shiravon) ⁶	108b-11	98b-7	–	95a-14
40	Qomatning daloyili	109a-1	98b-11	–	95b-3
41	Alvon yig`i ⁷ rangining daloyili	109a-12	99a-8	–	95b-13
42	Soch-u mo`yning ⁸ daloyili	109b-5	99b-2	–	96a-5
43	Peshonaning daloyili	110a-2	99b-13	–	96b-1
44	Quloqning daloyili	110a-7	100a-5	–	96b-6
45	Qoshning daloyili	110a-12	100a-10	–	96b-11
46	Ko`zning daloyili	110b-3	100b-1	–	96b-15

⁵ I nusxada “Ikkinchi qism(i) farosat buturur” deb berilgan. Asosli

⁶ Qo`shgan to`g`rimi yoki yo`qmi, xulosa kerak.

⁷ B nusxada “Alvonning daloyili” deb berilgan.

⁸ B nusxada “Sochning daloyili” deb berilgan

47	Burunning daloyili	110b-11	100b-11	–	97a-10
48	Og`iz-u labning daloyili	111a-5	101a-5	–	97b-2
49	Tishning daloyili	111a-8	101a-8	–	97b-5
50	Ruxsorning ⁹ daloyili	111a-11	101a-11	–	97b-8
51	Ovozning daloyili	111b-2	101b-2	–	97b-12
52	So`zning daloyili	111b-6	101b-6	–	98a-1
53	Bo`yunning daloyili	111b-9	101b-9	–	98a-4
54	Qorinning daloyili	111b-14	–	–	98a-9
55	Orqa va ikki ¹⁰ kitfning daloyili ¹¹	112a-3	102a-1	–	98a-12
56	Angusht-u kafning daloyili ¹²	112a-7	–	–	98b-1
57	Soqining daloyili ¹³	112a-9	102a-5	–	98b-3
58	Daloizo	112a-12	102a-8	–	98b-6
59	Hikoyat (Filotun)	–	102a-12	–	98b-10
60	Shayx ... haqida hikoyat	–	–	–	99b-7
61	Kolofon	–	103a-12	–	

⁹ I nusxada “Yuzning daloyili” deb berilgan.

¹⁰ B nusxada “Orqa-u kitfning daloyili” deyilgan

¹¹ I nusxada “Orqa va kitfning daloyili” deb berilgan.

¹² I nusxada “Kaf(-u) angushtning daloyili deb berilgan.

¹³ A nusxada ikki sarlavha bilan ajratilgan (bu va keyingi Daloizo) matn B va I nusxalarda “Soqining daloyili” mavzusi bilan birgalikda, ketma-ketlikda yozilgan.

Har bir nusxada o`ziga xos xattotlik namunasi aks etgan. Yozuv va uslub jihatidan ham betakrorlik ko`rinadi.

A nusxaning Mohlaroyim Nodiraga bag`ishlangani, Umarxon va uning oila a`zolariga o`zgacha ehtirom asarning har satrida bilinib turadi. Ayniqsa, bu ahli oliy sharafiga muallif tomonidan chin dildan qilingan duolar tizimli suratda dostonda ham namoyish qilingan. Ya`ni kirish va har gulshanning so`ngida “Ilohi” deya, tangriga yuzlanib aytilgan dil istaklari mavjud. Bu har gulshanda an`anaviy tus olgan bo`lib, 7-gulshandan tashqari har doston voqealar bayoni, duo va so`ngida soqiyga murojaat bilan sxemalashtirilgan. A nusxada Nodir ushbu asarni yozishdan ko`zlagan maqsadini bayon qilganidan keyin, bir necha bayt qalam vasf etiladi. So`ngra Mahmud Nosir va uning otasi haqida bir hikoyat beriladi. Hikoyatning oxiri quyidagi ko`rinishda kelgan:

A nusxada	B nusxada
<p>Bu gulshanlar sori hodi bo`lub ruh, Qilib oyimga oni bobi maftuh.</p> <p>Aning uchun muni ettim muhayyo, Saodat birla qilsun deb tamosho.</p> <p>Aning ko`ngli g`ubori zoyil o`lsun, Ki sayr o`lmoqqa ul dam moyil o`lsun.</p>	—
C nusxada	I nusxada

Bu gulshanlar sori hodi bo`lub ruh, Bu safha ayladi bobini maftuh. Aning uchun muni ettim muhayyo, Saodat birla qilsun deb tamosho.	Bu gulshanlar sori hodi bo`lub ruh, Begimga ayladim bobini mahtuh. Aning uchun muni ettim muhayyo, Saodat birla qilsun deb tamosho.
--	--

C va I nusxalarda birinchi baytning ikkinchi misrasi o`zgargan, oxirgi misra keltirilmagan ham. B nusxada esa bu hikoyatning oxiridan 12 bayt, xususan, yuqoridagi baytlar ham tushib qolgan.

A nusxadagi “Oyim” so`zining ongli ravishda o`zgartirilgani, chetlab o`tilgani shubhasizdir. Bu esa maqsadga borib tutashadi. Demak, asarning B va C nusxalari qo`lyozmasi Nodiraga emas, balki hadya qilinayotgan hukmdor, podshoh, bek, biror mansabli shaxsga bag`ishlangan.

Yana bir misol: A nusxada yuqoridagi hikoyatdan keyin keluvchi rustoyi, ya`ni qishloqi bir yigitning suvi sho`r, tabiati afgor, xarob turmush tarzidan bezib, qilgan sayohati aks etgan ikkinchi hikoyat bor. Yigit yo`lda Bag`dod sultoniga yo`liqadi, unga yo`lda erishgani, eng afzal deb topgani, aslida sifatsiz, nafrat uyg`otuvchi holdagi suvdan taqdim qiladi. Voqealar so`ngida Sulton saxovatidan yigitga ko`p ehsonlar qilib, uni iziga qaytarib yuborgani misralari hamda Oyimning haqiga qilingan duolar bordir. Quyida shu voqeaning 4 xil tasviriga e`tibor qaratamiz:

A nusxada	B nusxada
Muhabbatdin tutub aning qo`lidin,	Muhabbatdin tutub aning qo`lidin,

<p>Ravona ayladi kelgon yo`lidin.</p> <p>Nadin <b>kim Dajla suyi</b> ichmasun deb, Xijolat bahri ichra kechmasun deb.</p> <p>Bu yanglig` fahm(i) donish ichra ey moh,</p> <p>Maning holimdin andak bo`lg`il ogoh.</p> <p>Debon bir necha so`z nodonlig`imdin, Taalluq ilkida hayronlig`imdin.</p> <p><b>Borisi ma`ni bog`i ichra rayhon,</b></p> <p><b>Kiyurgay barchasi so`z jismig`a jon.</b></p> <p>Umid aylab, karamdin xoma yo`ndum, Yozib bu nomani ilkingga sundum.</p>	<p>Ravona ayladi kelgon yo`lidin.</p> <p>Nadin <b>Dajla suyidin</b> ichmasun deb, Xijolat bahri ichra kechmasun deb.</p> <p>Bu yanglig` ey Namangan mulkig`a shoh,</b></p> <p>Maning holimdin andak bo`lg`il ogoh.</p> <p>Debon bir necha so`z nodonlig`imdin, Taalluq ilkida hayronlig`imdin.</p> <p>Umid aylab karamdin xoma yo`ndum, Yozib bu nomani ilkingga sundum.</p> <p><i>(Oxirgi qator to`g`risida hoshiyada ruchka bilan eski o`zbek yozuvida “Namangan podishohiga hadya qilib yozilgan” deyilgan jumla bor)</i></p>
C nusxada	I nusxada
<p>Muhabbatdin tutub aning qo`lidin, Ravona ayladi kelgon yo`lidin.</p> <p>Nadin kim Dajladin suv ichmasun deb,</p> <p>Xijolat bahri ichra kechmasun deb.</p> <p>Bu yanglig` hikmat ila shoh(i) odil,</p>	<p>(bu bayt tushib qolgan)</p> <p>Nadin kim Dajla suyi ichsun deb, Xijolat bahri ichra kechmasun deb.</p> <p>Bu yanglig` <b>ey Namangan mulkig`a shoh,</p>

<p>Aning ko`nglin olibon qildi xushdil.</b></p> <p><b>Manam andog` sho`ristondin</b> <b>kelibman,</b></p> <p><b>Umid ila, ki munda yuzlanibman.</b></p> <p><b>Muruvvat pesha aylab ey</b> <b>shahanshoh,</b></p> <p>Mani holimdin andak bo`lg`il ogoh.</p> <p><b>Saning bazmingda bor ko`b ahl(i) idrok,</p> <p>Alar fahmi xato-u sahvdin pok.</p> <p>(68a-2)</p>	<p>Mani holimdin andak bo`lg`il ogoh.</p> <p>Debon har necha so`z nodonlig`imdin, Taalluq mulkida hayronlig`imdin.</p> <p>Umid aylab karamdin xoma yo`ndum, Yozib bu nomani iklkingga sundum.</p>
--	---

Hikoyatda o`sha rustoyi yigitning sultonga taqdim etgan suvi sultonning ta'biga uncha xush kelmasa ham yigitni mukofotlaydi. Shoir shunday saxovatni A nusxada Nodiradan, B va I nusxalarda Namangan shohidan, C nusxada esa yana bir shohi odildan so`ralgan. Ularning qaysi biri Nodir, degan savol o`rtaga chiqadi.

Professor Aziz Qayumov ham: “1328F 1910-yili Toshkentda nashr etilgan “Haft gulshan” tekstidagi mavjud bo`lgan bir misra:

Bu yanglig`, ey Namangan mulkiga shoh

Ana shunday savollar, gumonlarni keltirib chiqaradi.” – deydi. [Qayumov I, 2010: 162]

Demak, toshbosma nusxada ham murojaat Namangan shohiga bo'lgan.

A nusxa matni odobi tasnif asosida, boshidan oxirigacha Nodiraga ehtirom ruhida yozilgan. U – asosiy nusxa. Toshkentning B va C, Istanbulning I qo'lyozma va Qo'qonda saqlanayotgan T shartli belgili toshbosma nusxalarida o'zgartirishlar biroz zo'raki tuzilib, bayon ipida uzilishlar kuzatildi. Shu jihatdan qaraganda, asosiy nusxadan tashqari 4 namunadan birida, kotib o'zi ko'chirayotgan asarining uni taqdim etayotgan hukmdoriga manzur kelishi uchun tegishli matn qismlarini ongli ravishda o'zgartirgan. Bu o'zgarish esa keyingi ko'chirilgan qolgan nusxalarga asos bo'lgan, deya xulosa chiqaramiz.

Asarning mavjud qo'lyozma va toshbosma nusxalarida siyosiy ahamiyatli terminlar, muallif haqida ma'lumot beruvchi qismlar, xususan, Nodirning Uzlat taxallusi ishtirokidagi yangi hikoyatlar, tahlil talab baytlar doston yuzasidan keng ko'lamli tadqiqot olib borish kerakligini ko'rsatadi. Bu vaziyatda yuqorida tuzgan jadvalimiz mavzuning barcha izlanuvchilariga, shoir qo'lyozmalarining muxlis-u kitobxonlariga dasturulamal bo'ladi deb umid qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. کتاب هفت گلشن. نادر. O'zFA ShI Qo'lyozmalar fondi, inv. № 1801, – 114
2. هفت گولشن. نادر. O'zFA ShI Qo'lyozmalar fondi, inv. № 10114-II, – 63
3. هفت گولشن. نادر. O'zFA ShI Qo'lyozmalar fondi, inv. № 11873, – 103
4. گولشننامه. Turkiyaning Istanbul shahri Yapı Kredi tadqiqot kutubxonasini Nodir va qo'lyozma asarlar bo'limi, inv. № 045492-0240, – 102
5. Қажумов А. Асарлар. Қўқон адабий муҳити. 7-жилд, 1-китоб. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010 йил. 159-226 бетлар.
6. Нодир. Ҳафт гулшан. Нашрга тайёрловчи: Ғофиржонова Т. – Тошкент: Ўзбекистон ССР ФА нашриёти, 1961 йил. – 212 б.

7. Гафуржонова Т. Нодир ва унинг “Ҳафт гулшан” достони.
– Тошкент: Фан, 1982 йил. – 95 б.
8. Гафурджанова Т. Надыр и его поэма «Ҳафт гулшан» (“Семь цветников”). Автореферат. – Ташкент: Наука, 1965.